

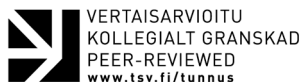
INGVAR DAHLBACKA

Pehr Stenberg och herrnhutismen i Åbotrakten

Pehr Stenberg levde åren 1758–1824. Han var bondson från Stöcke, söder om Umeå i Sverige, och studerade vid Kungliga Akademin i Åbo åren 1779–1786 i avsikt att bli präst. Han prästvigdes år 1786 för Åbo stift och tjänstgjorde som präst i Åbotrakten fram till år 1789.¹ Sistnämnda år återvände han till sina hemtrakter och blev – efter att ha innehaft tillfälliga prästtjänster – år 1792 komminister i Umeå stadsförsamling. Från 1804 till sin död 1824 var han komminister i Umeå landsförsamling.²

Det som framför allt har gjort Pehr Stenberg känd för eftervärlden är den omfattande självbiografi som han började skriva år 1780 och som han arbetade med under många år. Självbiografen kom att omfatta närmare 5 000 handskrivna sidor och utgör en dokumentation av Stenbergs liv under åren 1758–1807. År 2009 påbörjades renskrivningen av självbiografen och den utgavs åren 2014–2016 med titeln *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Av honom själv författad på dess lediga stunder*. Utgivare var Forskningsarkivet vid Umeå universitet, och den publicerade versionen omfattar fyra tjocka band. År 2018 utgavs dessutom ett register över de fyra banden.³

1. I Vilh. Lagus, *Åbo Akademis studentmatrikel, å nyo upprättad. Senare Afdelningen 1740–1827* (Helsingfors 1895), s. 256, kommer Pehr Stenberg upp under namnet Stenberg, Petrus Vestrobotn.
2. Pehr Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Av honom själv författad på dess lediga stunder. Del 1. 1758–1784*, Urkunden 19, utg. Fredrik Elgh, Göran Stenberg & Ola Wennstedt (Umeå 2014), s. 9.
3. Levernesbeskrivningen utgavs i fyra band åren 2014–2016. Det första bandet utkom år 2014. De två följande banden utkom år 2015 och det fjärde publicerades år 2016.

Pehr Stenberg i Åbo

Ur ett Åboperspektiv är de två första banden av Pehr Stenbergs levernesbeskrivning särskilt intressanta. Drygt hälften av det första bandet och nästan hela det andra bandet behandlar nämligen hans tioåriga vistelse i Åbo. Hösten 1779, när Stenberg var 21 år gammal, kom han till Åbo för att studera vid Kungliga Akademin, som hade grundats i staden 1640.⁴ Efter en båtresa från Umeå via Stockholm, vilken tog drygt två månader, anlände han till Åbo hamn den 19 november 1779.⁵ I Åbo fick han bo hos tullinspektören Johan Ernst Callmeijer, vars hustru var kusin till Stenbergs far.⁶

I sin levernesbeskrivning beskriver Stenberg mycket ingående livet i Åbo. Det gäller både studielivet vid akademien och fritiden som han tillbringade på olika håll i Åbotrakten. Han berättar om sina möten med professorerna och andra studerande vid akademien och om de publika lektioner och privata kollegier som han deltog i. Han åhörde bland andra professor Henrik Gabriel Porthan och flera andra professorer där.⁷ Ett särskilt gott förhållande tycks Stenberg ha haft till professorn i historia, Johan Bilmark (Stenberg skriver Billmark).⁸ Stenberg ger en god inblick i studielivet genom att han ingående beskriver sina egna och sina medstudenters diskussioner och göromål både inom och utanför akademien. Han berättar också detaljerat om sina möten med

Levernesbeskrivningen är utgiven av Fredrik Elgh, Göran Stenberg och Ola Wennstedt. Titeln på utgåvan är *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Av honom själv författad på dess lediga stunder*. Del 1 omfattar åren 1758–1784, del 2 åren 1784–1789, del 3 åren 1789–1796 och del 4 åren 1796–1807. Del 5 är ett register.

4. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 213–221. Om Umeå pedagogi, se Daniel Lindmark, *En skola för staden, regionen och kyrkan. Elever lärare och präster i Piteå skola före 1850*, Scriptum 20 (Umeå 1990), s. 30.
5. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 207–224.
6. *Ibid.*, s. 153–157; Pehr Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning 2. Av honom själv författad på dess lediga stunder. Del 2. 1784–1789*, Urkunden 20, utg. Fredrik Elgh, Göran Stenberg & Ola Wennstedt (Umeå 2015), s. 113–156.
7. Om Henrik Gabriel Porthan, se Kari Tarkiainen, 'Porthan, Henrik Gabriel (1739–1804)', *Suomen kansallisbiografia* 7. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Helsinki 2006), s. 782–786; Kari Tarkiainen, 'Porthan, Henrik Gabriel', *Biografiskt lexikon för Finland* 1. *Svenska tiden* (2008), URN:NBN:fi:sls-4550-1416928957156 (hämtad 27.1.2020).
8. Till Johan Bilmark, se Matti Klinge, 'Bilmark, Johan (1728–1801)', *Suomen kansallisbiografia* 1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Helsinki 2003), s. 607–608; Matti Klinge, 'Bilmark, Johan', *Biografiskt lexikon för Finland* 1. *Svenska tiden* (2008) URN:NBN:fi:sls-4553-1416928957159 (hämtad 27.1.2020).

en rad olika kvinnor som han efter hand förälskade sig i och som han även hoppades kunna gifta sig med.

För att klara av sin ekonomi under studietiden arbetade Stenberg bland annat som informator på olika herrgårdar i Åbotrakten. Sålunda var han under vissa tider anställd hos de inflytelserika familjerna Gripenberg i Ulfby och Carpelan i Masku.⁹ Det betydde att han mellan sina mera aktiva perioder vid akademien i Åbo kom att vistas också i de omkringliggande socknarna. Såväl under studieperioderna i Åbo som under den tid han verkade som informator deltog han träget både i sällskapslivet och i församlingsverksamheten. Han var en flitig predikant och han predikade bland annat i Rimito, Tövsala, Nådendal, Masku och givetvis också i Åbo.¹⁰ Efter sin prästvigning verkade han bland annat som huspräst hos den åldrade generalen, friherre Wilhelm Carpelan (1700–1788) på Odensnäs gods i Masku och var även under vissa perioder hjälppräst i Nagu och Karis.¹¹ I sin levernesbeskrivning ger han en mycket detaljerad bild av förhållandena i de olika församlingarna i Åbotrakten och även av sin egen predikoverksamhet.

En intressant sak som då och då dyker upp i Stenbergs anteckningar är hans omnämnande av herrnhutismen. Det är ett känt faktum att denna religiösa riktning, vars upphovsman var greve Nikolaus Ludwig von Zinzendorf i Herrnhut i Tyskland, hade fått en del anhängare i Åbotrakten vid mitten av 1700-talet. Överlag är herrnhutismen i Finland föga utforskad, och därför är det särskilt intressant att Stenberg under sin vistelse i Åbotrakten i olika sammanhang kom i kontakt med dess anhängare och även på flera ställen i levernesbeskrivningen nämner denna rörelse samt även yppar sin egen inställning till den. I det följande kommer jag därför att försöka teckna en bild av vad forskarna hittills har kommit fram till när det gäller herrnhutismen i Åbotrakten. Med hjälp av Stenbergs anteckningar kommer jag att försöka klargöra i vilket förhållande han själv stod till herrnhutismen. Jag kommer också att utröna huruvida de notiser han gör angående denna religiösa riktning på något sätt kan förtydliga bilden av rörelsen i Åbotrakten under 1700-talets senare hälft.

9. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 317–383.

10. Se exempelvis Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 281–284, 296.

11. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 212–230, 290–297, 314–338, 353–358.

Herrnhutismen i Åbotrakten i tidigare forskning

Den som framför andra har forskat i herrnhutismen i Finland är Johan Samuel Pajula. Han utgav år 1899 en liten skrift med titeln *Bidrag till Herrnhutiska brödräfsamlingens historia i Finland*.¹² Framför allt med hjälp av de herrnhutiska emissariernas rapporter i Brödräfsamlingens arkiv i Herrnhut, olika handlingar rörande religionsmål i Sveriges riksarkiv samt uppgifterna i den andra delen av Matthias Akianders *Historiska upplysningar om Religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider* tecknar han en bild av herrnhutismens historiska utveckling på finländsk mark.¹³ Hos Pajula finns som bilagor utdrag ur brev och andra skrivelser som kastar ljus över herrnhutismens förekomst och utveckling i Finland.¹⁴ År 1915 publicerade Martti Ruuth det första bandet av *Ur de religiösa rörelsernas historia i Finland. Urkunder och forskningar*. Publikationen, som ingår i Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar (nr XII,1), innehåller också en del urkunder och annat material, framför allt brev och rapporter, som belyser herrnhutismen och dess utbredning i Finland.¹⁵ Det kan också noteras att Tor Krook i ett kort avsnitt i sin doktorsavhandling från år 1931 redogör för herrnhutismen när han skriver om förutsättningarna för 1800-talets väckelse i de svenska församlingarna i Österbotten. Eftersom Krooks avhandling i geografiskt avseende är koncentrerad till Österbotten, är det dock framför allt herrnhutismens förekomst i denna del av landet som han beskriver.¹⁶ En god översikt över herrnhutismen och dess karaktärsdrag samt det källmaterial och den forskning som allmänt kastar ljus över rörelsen ger Esko M. Laine i en artikel med titeln *Herrnhutilaisuus – liikkeen luonne, lähteet ja tutkimus*.

-
12. J. S. Pajula, *Bidrag till herrnhutiska brödräfsamlingens historia i Finland* (Tavastehus 1899).
 13. Matth. Akiander, *Historiska Upplysningar om Religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider. Utgifne på Kejsarliga Alexanders-Universitetets bekostnad och med dess tillåtelse II. delen* (Helsingfors 1858), s. 251–226.
 14. Pajula, *Bidrag till herrnhutiska brödräfsamlingens historia*, s. I–LVII.
 15. Martti Ruuth, 'Jälkiä separatismen ja herrnhutilaisuuden risteytymisestä Oulun ja Tornion puolella 1730–1740-luvuilla', *Ur de religiösa rörelsernas historia i Finland. Urkunder och forskningar. Band 1*, Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar XII,1 (Helsingfors 1915).
 16. Tor Krook, *Väckelserörelserna i Österbottens svenska församlingar under 1800-talet I*, Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar XXXI, 1 (Helsingfors 1931), s. 53–57.

Artikeln ingår i antologin *Yleisen kirkkohistorian lähteet ja tutkimus*, som publicerades år 2011.¹⁷

Vad vet vi då om herrnhutismen i Åbotrakten utgående från ovan nämnda publikationer? När man från brödraförsamlingen i Herrnhut under 1730-talet började sända ut missionärer också till de nordiska länderna var det i första hand missionsverksamheten bland samerna som man fokuserade på. Av olika orsaker fick denna verksamhet inte den framgång som man hade önskat och därför började man ganska snart inrikta sig på det som Pajula kallar för ”diaspora-verksamheten” i Norden och således även i Finland.¹⁸ Det innebar att man genom sina utsända missionärer eller emissarier tog sikte också på sådana områden där det inte bodde samer. Som ett resultat av detta bildades herrnhutiska gemenskaper på ett antal orter i Finland, som exempelvis i Uleåborg och Torneå.¹⁹ Även en del präster blev påverkade av rörelsen, och dessa bidrog till att herrnhutismen fick anhängare och sympatisörer i vissa församlingar på olika håll i landet.²⁰

Också i Åbo bildades en herrnhutisk grupp. I början av 1740-talet vistades den danskfödde herrnhutaren Gerhard Hansen, som var hovpredikant hos den ryske generalmajoren J. B. von Campenhausen, i Åbo. Hansen predikade flitigt i staden och enligt Pajula tilldrog sig hans predikningar i evangelisk anda stor uppmärksamhet, och flera personer kände vid den tiden dragning till herrnhutismen.²¹ En av dem var slotts predikanten vid Åbo slott, Samuel Wacklin, som blev god vän med Hansen och som från denna tid upplevde en allt större frändskap med brödraförsamlingen.²² En annan person i Åbo som också vid denna tid började sympatisera med herrnhutismen var notarien vid

17. Esko Laine, 'Herrnhutilaisuus – liikkeen luonne, lähteet ja tutkimus', Jaakko Olavi Antila & Esko M. Laine (toim.), *Yleisen kirkkohistorian lähteet ja tutkimus* (Helsinki 2011), s. 139–152.

18. Se till exempel Pajula, *Bidrag till herrnhutiska brödraförsamlingens historia*, s. 3–4, 9.

19. Ruuth, 'Jälkiä separatismen ja herrnhutilaisuuden risteytymisestä', s. 297–372.

20. Se exempelvis Ruuth, 'Jälkiä separatismen ja herrnhutilaisuuden risteytymisestä', s. 405–418; Krook, *Väckelserörelserna i Österbottens svenska församlingar under 1800-talet I*, s. 53–54.

21. Pajula, *Bidrag till herrnhutiska brödraförsamlingens historia*, s. 10.

22. Till Samuel Michaelis Wacklin (1710–1780), se Carl Henric Strandberg, *Åbo stifts herdaminne ifrån Reformationens början till närvarande tid. Del 1* (Åbo 1832), s. 73 och del 2 (Åbo 1834), s. 77. Han blev slotts predikant vid Åbo slott år 1735 och kyrkoherde i Laihela år 1746, där han dog 1780. Se även Ruuth, 'Jälkiä separatismen ja herrnhutilaisuuden risteytymisestä', s. 301–304, 363–366.

domkapitlet, magister Abraham Frosterus.²³ Efter att Samuel Wacklin hade blivit kyrkoherde i Laihela i Österbotten kom Frosterus alltmåra att framstå som en viktig stöttepelare för den herrnhutiska gruppen i Åbo. Han anskaffade herrnhutisk litteratur, stod i brevkorrespondens med ett flertal herrnhutare och upplät också sitt hem för herrnhutiska sammankomster.²⁴ För dessa sammankomsters skull blev Frosterus instämnd till domkapitlet år 1750. Också ett par andra personer som tillhörde den herrnhutiska gruppen i Åbo förhördes av domkapitlet. Vid slutförhöret den 6 maj 1751 lovade Frosterus att lämna herrnhutismen och ”anhöll om tillgift för sin villfarelse”. Det betydde att han undgick straff, men Pajula menar dock att han under en längre tid hölls under uppsikt från domkapitlets sida, eftersom han alltfört misstänktes för att i hemlighet hylla den herrnhutiska åskådningen.²⁵

Enligt en förteckning i arkivet i Herrnhut uppgick brödraförsamlingens vänner i Sverige år 1750 till flera hundra personer, bland dem 64 präster. När det gällde Finland så nämndes i denna förteckning endast ett antal präster vid namn, bland dem ”magister Frosterus, konsistorienotarius i Åbo, Arrhenius, likaså i Åbo, Forsman nära Åbo”.²⁶ Enligt en annan förteckning från samma tid var vännernas antal i Finland 68, av vilka tio bodde i Åbo.²⁷ Det verkar som om förhöret med Frosterus i viss mån skulle ha dämpat verksamheten i Åbo. Tio år senare flyttade skraddaren Henrik Grundberg, som var född i Finland men som länge hade bott i Reval, till Åbo, och enligt honom fanns ett 20-tal personer både i staden och i stadens grannskap som räknade sig som herrnhutare.²⁸

23. Pajula, *Bidrag till herrnhutiska brödraförsamlingens historia*, s. 10–13. Till Abraham Frosterus (1714–1766), se Strandberg *Åbo stifts herdaminne. Del 1*, s. 35. Frosterus blev notarie vid domkapitlet i Åbo år 1740 och innehade denna tjänst till sin död år 1766. Han översatte *Thomæ Wilcocks Kosteliga honungs=droppar utur klippan Christo* från engelska till svenska. Den trycktes år 1764 i Stockholm.

24. Pajula, *Bidrag till herrnhutiska brödraförsamlingens historia*, s. 14.

25. *Ibid.*, s. 15–16.

26. *Ibid.*, s. 17. När det gäller ”Arrhenius” så handlar det troligen om Martin Arenius (1714–1787), som vid denna tid var kapellan i domkyrkoförsamlingen. Se Strandberg, *Åbo stifts herdaminne Del 1*, s. 53. Vem ”Forsman nära Åbo” var är inte lika lätt att sluta sig till. Möjligen var det fråga om Johan Forsman (1714–1760), som från 1735 var sockenadjunkt och från 1748 till sin död 1760 kaplan i Vichtis, eller om pastorn vid Åbo Läns Regemente, Thorbern Forsman, se Strandberg, *Åbo stifts herdaminne 1*, s. 357, 377.

27. Pajula, *Bidrag till herrnhutiska brödraförsamlingens historia*, s. 17–18.

28. *Ibid.*, s. 19. Till Henrik Grundberg se även Ruuth, ’Jälkiä separatismän ja herrnhutilaisuuden risteytymisestä’, s. 286–296.

Den 22 maj 1779 kom den tyske herrnhutaren Adolf Stein till Finland. Han kom från Stockholm till Åbo, och under sin vistelse i staden bodde han hos professor Lars Lefrén, som vid denna tid var en av förgrundsgestalterna inom den herrnhutiska gruppen i Åbo.²⁹ Stein gjorde också under de följande åren besök i Åbo, nämligen åren 1782, 1784 och 1786. Åtminstone under två av dessa besök bodde han i professor Lefréns hem. När han våren 1782 var i Åbo besökte han flera av sina forna vänner och umgicks med en del studenter. På begäran av två studenter höll han en sammankomst med 30 studenter närvarande.³⁰ År 1784 vistades han tio dagar i staden och höll då sammankomster med en brödrakrets som bestod av tio till tjugio personer. Vid hans sista besök i Åbo, år 1786, var bokbindaren Johannes Agrelius en av de ledande personerna inom brödrakretsen där. Under den tid som Stein hade varit borta från staden hade flera slutat att besöka sammankomsterna, men dessa återvände när Stein på nytt kom till Åbo. Antalet mötesbesökare underskred dock 30 personer. Enligt Stein fanns i Åbo, förutom ”riktiga vänner” till herrnhutismen, även många väckta, vilka ”stodo på en evangelisk ståndpunkt”.³¹ Den herrnhutiska gruppen i Åbo var således inte så stor vid denna tid, men en del framstående personer, bland dem professor Lefrén, räknade sig till den. Det vi vet om herrnhutismen hittills bygger framför allt på de rapporter som de herrnhutiska emissarierna efter sina missionsresor sände till Herrnhut. Det betyder att vi i huvudsak har kännedom om vilka personer emissarierna kom i kontakt med i Finland, på vilka orter det fanns någon form av herrnhutisk verksamhet och hur pass många anhängare rörelsen hade i landet. Någon närmare beskrivning av hur denna verksamhet var utformad och av rörelsen i stort – vad gäller exempelvis dess teologi och dess ställning på de olika orterna där den var företrädd – förekommer inte.

Pehr Stenberg och herrnhutismen

Som redan nämndes kom Pehr Stenberg till Åbo i november 1779. Det var alltså samma år som herrnhutaren Adolf Stein gjorde sitt första

29. Till Lefrén se 'Kort Lefvernes beskrifning', *Allmän Litteratur-Tidning* 40 (Åbo 1803); Wolfgang Schmidt, *Lars Lefrén. En herrnhutisk upplysningsteolog vid Åbo Akademi* (Åbo 1940).

30. Pajula, *Bidrag till herrnhutiska brödraforsamlingens historia*, s. 21.

31. *Ibid.*, s. 24–27; Schmidt, *Lars Lefrén*, s. 17–18.

besök i staden. Stenberg kom att med några kortare avbrott vistas i Åbo och i dess närmaste omgivning under de följande tio åren. Var han själv stod i teologiskt avseende är inte så lätt att avgöra. Trots att han i sin levernesbeskrivning i övrigt är mycket öppenjärtig ifråga om sig själv, är han mycket fåordig när det gäller hans egen teologiska position. I levernesbeskrivningen använder han på vissa ställen uttryck som ”Guds försyn”, ”omskrymd gudsfrukten” och ”sann dygd”, något som kan tolkas som att han var influerad av upplysningstidens teologi. Möjligen hade han i detta avseende påverkats av professorerna vid akademien. Det är nämligen ett känt faktum att många av akademins professorer vid denna tid kan karakteriseras som upplysningsteologer.³² Samtidigt tycks Stenberg ha bekantat sig med skrifter av Johan Jakob Rambach och Erik Pontoppidan. Rambach var tysk teolog och har karakteriserats som en av pietismens allra främsta uppbyggelseförfattare medan Pontoppidan var dansk biskop som även han räknades som pietist. Pontoppidan har exempelvis fått namn om sig att ha varit ”Nordens Spener”. Det betyder att både Rambach och Pontoppidan kan ses som framträdande representanter för den pietistiska riktningen.³³

Överlag kan det konstateras att pietismen vid mitten av 1700-talet hade fått fotfäste på olika håll i det svenska riket.³⁴ Det som bland annat karakteriserade pietismen var att den var en läsande rörelse. Dess budskap spreds genom skrifter, som ofta var översatta från tyska, franska eller engelska. Till de centrala verken som ingick i pietismens litterära kärna hörde – förutom skrifter av de pietistiska förgrundsgestalterna Philip Jakob Spener och August Hermann Francke – även böcker av Christian

32. Pentti Laasonen, *Finlands kyrkohistoria 2. Åren 1593–1808* (Skellefteå 2000), s. 224–227; Eino Murtorinne, *Suomalainen teologia autonomian kautena 1828–1918* (Helsinki 1986), s. 9–27.

33. Se till exempel *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning 1*, s. 325, 334, 365.

34. Till pietismens ankomst till Sverige-Finland se Hilding Pleijel, *Svenska kyrkans historia. Band 5. Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680–1772*. Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag (Uppsala 1935), s. 157–522; Pentti Laasonen *Finlands kyrkohistoria 2*, s. 268–279; Carola Nordbäck, *Samvetets röst. Om mötet mellan luthersk ortodoxi och konservativ pietism i 1700-talets Sverige*, Skrifter från institutionen för historiska studier 8. Umeå Universitet (Umeå 2004); Urban Claesson, *Kris och kristnande. Olof Ekman's kamp för kristendomens återupprättande vid Stora Kopparberget 1689–1713. Pietism, program och praktik*, Skrifter utgivna av Svenska kyrkohistoriska föreningen II, ny följd 69 (Göteborg & Stockholm 2015), s. 23–29, 112–127, 215–225.

Scriver, Johannes Arndt, Thomas av Kempis och Johannes Tauler.³⁵ Nämnas kan att flera av Pontoppidans och Rambachs skrifter hade översatts till svenska, och enligt uppgift var de flitigt lästa och kom även att starkt påverka folkfromheten i landet.³⁶ Läsningen skedde både enskilt och i grupp. Särskilt viktiga inom de pietistiska kretsarna blev de så kallade konventiklarna. Dessa bestod i regel av fyra moment, nämligen läsning, bön, samtal och sång. Pietisterna samlades ofta under söndagseftermiddagarna i något hem till dessa konventiklar. Det betydde att det i dessa kretsar utvecklades nya mönster för kommunikation och sociala möten, som på ett avgörande sätt avvek från kyrkligt sanktionerade sammankomster.³⁷

När Stenberg höll sin första predikan i Åbotrakten – troligen i Rimito kyrka – sommaren 1780 förberedde han sig mycket noggrant för sin uppgift. Det var dock ingen av de pietistiska författarna som han konsulterade för sin predikan, utan han konstaterade att han lånade predikan ur hovpredikanten Anders Gradins postilla. Anders Gradin (1706–1751) var bror till den kände herrnhutaren Arvid Gradin och hans *Förklaringar öfver alla sön- och större högtidsdagars evangelier* utkom första gången år 1760 och omtrycktes i en tredje upplaga 1780–1785.³⁸ ”Derefore beslöt jag, att rent åf ord ifrån ord afskrifwa en predikan utur Gradins postilla”, skriver han.³⁹ Detta med att låna predikan ur någon annans postilla och av den anledningen bli kallad för ”postilleryttare” gav honom dock samvetsqual och efter att ha gjort så ett par gånger, beslutade han sig för att därefter alltid själv skriva sina predikningar.⁴⁰

I vilket förhållande Stenberg egentligen stod till pietismen är oklart, men det som ändå tydligt framgår av hans texter är att han under sin Åbotid kom i kontakt med pietismen i dess herrnhutiska form. I Lemo fanns en adjunkt som hette Henrik Olgren (1752–1793). Denne var enligt Stenberg herrnhutare och ledde en herrnhutisk grupp på sin ort.

35. Nordbäck, *Samvetets röst*, s. 185–186.

36. Bror Olsson, *Från Martin Luther till Sven Lidman. En historisk översikt över andaktsböckerna i svenskt fromhetsliv* (Lund 1943), s. 89–95.

37. Nordbäck, *Samvetets röst*, s. 186–188.

38. Olsson, *Från Martin Luther till Sven Lidman*, s. 104. Till Arvid Gradin, se Hilding Pleijel, *Herrnhutismen i Sydsverige* (Lund 1925), s. 81.

39. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 281.

40. *Ibid.*, s. 296.

Stenberg träffade Olgren i Masku, när denne gjorde sin uppvaktning hos herrskapet på Odensnäs i avsikt att komma i åtanke när den lediga kaplanstjänsten i Masku församling skulle besättas.⁴¹ Enligt Stenberg förde Olgren ett ”Gudeligt tal på bane” och det gjorde att han fattade högaktning för honom.⁴² Ändå är Stenbergs karakteristik av Olgren inte särskilt positiv. Stenberg skriver:

Denne Herr Olgren, war af ett mycket stilla och säfligt wäsende, samt mycket wälmenande och menlös; såg också något enfaldig ut. Ägde mycket litet af kunskaper och lärdom; men war den Herrnhutiska gudaktighets öfningen helt och hållit tillgifwen, hwarföre han också mycket talte om gudaktigheten, hwilket tal mången gång föreföll icke allenast ledsamt utan också motbudande och äckligt. Dock war alt hos honom upriktigt; han utöfwade denna gudaktigheten af själ och hjerta efter sin lilla kunskap och begrep, och tänkte i sjelfwa wärket = och war öfvertygad om sanningen af hwad han talade; och war icke som de flästa af denna sect, en skräflare och en i ytan lysande gudelig.⁴³

Olgren var enligt Stenberg ”Herrnhutiska satsar tillgifwen” och han tycks ha varit ledare för en liten herrnhutisk grupp i Lemo. Stenberg hade också möjlighet att delta i en av de konventiklar som gruppen kring Olgren samlades till. Han besökte nämligen Olgren i ett tjänsteärende och hans besök råkade sammanfalla med en sammankomst som hölls i Olgrens hem. Stenberg redogör detaljerat för sin upplevelse av sammankomsten och han konstaterar bland annat följande:

Jag kommer in i rummet och finner det uppfyllt med folk, sittande på bänkar på ömse sidor; manfolken åt ena och qwinfolken åt andra sidan, blott en liten gång midt på war emellan; Och i gången woro Presten och hans Fru ensamt gående; under det at församlingen sjöng Psalmer, förmodeligen utur Zions sånger eller andra sådana i sig sjelf wackra böcker, med ganska behageliga toner. De låto icke störa sig af mig utan fortforo i sin sång. Men Presten öppnade dörren till en liten kammare innanföre och följde mig dit in, där jag omtalte mitt ärende och drögde någon stund. Jag tager så afsked och går; men under bortgåendet ser jag at Frun i gången famntager och kysser åtminstone kommande och bortgående qwinfolk, hwilket skedde under det de qwarwarande oafbrutit fortforo med sången, hwar under de sjungande lika så mycket woro sysselsatta med at se på de kommande och

41. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 129–130. Henrik Olgren var kyrkoherdeadjunkt i Lemo åren 1781–1785. Se Eero Matinelli, *Turun Hiippakunnan paimenmuisto 1721–1809. Suomen kirkkohistoriallisen seuran monisteita* 1:2. Olgren nämns inte vare sig i Akiander, *Historiska Upplýsningar om Religiösa rörelserna i Finland II. delen*, eller i Pajula, *Bidrag till Herrnhutiska brödräfsamlingens historia i Finland*.

42. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 129.

43. *Ibid.*, s. 130.

gående, som med sin sång, som åtminstone hos många tyktes wara mecanisk. Jag har aldrig hwarken förr eller sedan sedt någon Herrnhutisk Församling och war denna utan twifwel en sådan en miniature. Och jag medger at, det kunde wara godt och åstadkomma uppbyggelse, åtminstone icke straffwärdt, att hålla en böne stund med sina grannar på eftermiddagen eller Sön= och Högtidsdagar; Men jag wille i det fallet, att alla skulle både komma och gå på en gång; ty de ständiga upträden, af det broderliga och Systerliga omfammandet och broder kyssens meddelande, som till mänfolken förmodeligen skedde af Presten, kunde ej annat än ganska mycket störa andakten och hindra det goda ändamålet, då alla mera gapade härpå och på dem som sökte sina wantar och mössor &c: än tänkte på at bibehålla andakten; utom det, at således inrätta en liten utwald särskild Församling i Församlingen, ehuru det wid första påseendet kan wara godt och afsikten god, så har det ändock sina stora olägenheter och skadeliga följder med sig; emedan det åstadkommer split, twedrägt, partier och söndringar ibland folket, hwaremot nyttan däraf, som hos många föga blir annan än, at de, för den stunden, hindras ifrån andra syndiga och skadeliga uptåger, swärligen torde godtgöra skadan, som secteriet med sitt oförnuftiga nit å ömse sidor, åstadkommer, då den ena kärleks löst fördömer och bespättar den andra af motståndarena; utan at weta göra en tilbörlig skilnad emellan det wärkeligen goda eller felaktiga hos motpartiet; utan blott det sednare anmärkes och öfwer höfwan förhöjes; men det goda antingen aldeles icke ses eller och döljes och aldeles öfwerses.⁴⁴

När Stenberg beskrev herrnhutismen använde han ofta benämningen ”den Herrnhutiska Sekten” och det framgår tydligt att han inte kände sig helt bekväm med denna religiösa riktning.⁴⁵ Han menade att detta med att ha en församling i församlingen hade sina ”stora olägenheter och skadeliga följder”, eftersom det ”åstadkommer split, twedrägt, partier och söndringar ibland folket”. Den enda nyttan han såg av att sammankomma på detta sätt var att man för stunden ”hindras ifrån andra syndiga och skadeliga uptåger”. Han ansåg också att man inom denna krets vaktade på varandra och okritiskt och kärlekslöst fördömde sina motståndare utan att ta reda på de verkliga förhållandena.

Stenbergs uppfattning av herrnhutismen som en sekt låg i linje med den uppfattning som tycks ha varit rådande i ledande kyrkliga kretsar i det svenska riket vid denna tid. Medan herrnhutismen i de tyska staterna och i Nederländerna samt i anglosaxiska länder, som England och USA, kallades för Moravian Church eller Moravian Brethren och betraktades som en särskild kyrka eller denomination, likställd med andra kyrkor och samfund, kallade man i Skandinavien i regel rörelsen

44. Ibid., s. 209.

45. Se till exempel Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 116; Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 3, s. 60.

för herrnhutismen och dess anhängare för herrnhutare, vilket enligt Christer Ahlberger förde tankarna till en sekt.⁴⁶ Nämnas kan att redan på 1740-talet gick den svenske ärkebiskopen Henric Benzelius till starkt angrepp mot vad han kallade för ”de herrnhutiska smygarna”.⁴⁷ Christer Ahlberger menar att orsaken till att herrnhutismen i de skandinaviska länderna kom att betraktas som ”en kyrka i kyrkan”, och som därför fick en sekterisk stämpel, bland annat berodde på det sätt på vilket rörelsen organiserades i dessa länder. Ahlberg konstaterar att i sitt kärnområde – i de nordtyska länderna, England och Nederländerna – utvecklades Brödrakyrkan till en väl fungerande organisation med ett nät av fria ”communiteter”. Från dessa länder sände man sedan ut missionärer till Indien, Grönland, Australien och inte minst till Syd- och Nordamerika. Dessa områden utgjorde vad man skulle kunna kalla för herrnhutismens missionsområde. Vid sidan av den organisation som rörelsen fick i sitt kärn- och missionsområde utvecklades i de nordiska länderna en tredje organisationsform, den så kallade diasporan. Grundtanken var här att rörelsen genom sitt budskap skulle väcka de ”sovande” medlemmarna i statskyrkan och genomsyra den yttre kyrkans ”döda tro”.⁴⁸ Egentligen var rörelsen inte separatistisk, även om den på många håll kom att uppfattas som sådan. Ahlberger anser att den snarast skulle kunna beskrivas ”som en nordisk form av lutherskt pietistiska väckelse-rörelser med stark influens av Sions sånger, eller möjligen som en blandform mellan pietistisk väckelse och blodsmystik”.⁴⁹ Inte minst på grund av dess starka betoning av känslan kom många kyrkliga ledare vid denna tid att skarpt kritisera och ta avstånd från herrnhutismen, och Stenberg tycks alltså för egen del ha haft en liknande uppfattning om rörelsen som dessa hade.

Stenbergs beskrivning av sittordningen vid sammankomsten är intressant eftersom denna tydligt visar att det var fråga om en herrnhutisk sammankomst. Männen satt nämligen på den ena sidan och kvinnorna på den andra sidan av den gång som fanns i mitten av rummet. En sådan uppdelning av kvinnor och män var vid denna tid all-

46. Christer Ahlberger, ”Vi skall bära namnet med skam”. Om Herrnhutismen som kyrka eller sekt’, *Den glömda kyrkan. Om Herrnhutismen i Skandinavien* (Skellefteå 2016), s. 14.

47. Berndt Gustafsson, *Svensk kyrkohistoria* (Stockholm 1957), s. 136.

48. Ahlberger, ’Vi skall bära namnet med skam’, s. 16–18.

49. *Ibid.*, s. 25.

mänt förekommande inom herrnhutismen. Ann Öhrberg – som har undersökt bland annat synen på kön inom den herrnhutiska rörelsen under 1700-talet – har konstaterat att kvinnorna vid den tiden hade ett förhållandevis stort svängrum inom rörelsen. Ändå menar hon att det fanns en strikt åtskillnad mellan könen: ”Manligt och kvinnligt, män och kvinnor, skulle inte blandas ihop.” Detta kom till uttryck genom att män och kvinnor satt uppdelade på mötena. I de herrnhutiska samhällena levde exempelvis de ogifta systrarna och de ogifta bröderna i särskilda så kallade chorhus. Till och med när herrnhutarna begravde sina döda fick kvinnor och män sina sista vilorum i separata delar på begravningsplatsen.⁵⁰ Denna uppdelning av män och kvinnor tycks alltså ha tillämpats vid den sammankomst som Stenberg bevittnade i Lemo hos pastor Olgren.

Överlag tycks Stenberg inte ha känt sig särskilt hemma på den herrnhutiska sammankomsten. Det enda som i någon mån tilltalade honom var sången. Detta är kanske inte särskilt förvånande mot bakgrund av att herrnhutarna ofta har beskrivits som ett sjungande folk.⁵¹ Stenberg tyckte att de sånger som sjöngs hade ”ganska behagliga toner”. Det som kan noteras i detta sammanhang är att han konstaterar att man förmodligen sjöng ur ”Zions sånger”. Det handlar antingen om den herrnhutiska sångsamlingen *Sions sånger*, som åren 1743–1748 utgavs i flera utgåvor eller den år 1778 utgivna sångsamlingen *Sions Nya Sånger*, vilken också har kallats för *Rutströms sånger* efter sin huvudförfattare. Båda dessa sångsamlingar var flitigt använda i herrnhutiska kretsar och av allt att döma hade sångsamlingarna även hittat sin väg till den herrnhutiska grupp som samlades i Lemo i adjunkten Olgrens hem.⁵²

50. Ann Öhrberg, 'En hjärtats pedagogik. Synen på barnet, lära och lärande inom svensk herrnhutism.' *Sjuttonhundratals 2006/2007. Sällskapet för 1700-talsstudier*, s. 131, <https://septentrio.uit.no/index.php/1700/article/view/2881/2747> (hämtad 27.1.2020). Se även Karin Westman, 'Systrarna i Brödrarförsamlingen', *Kyrkohistorisk årsskrift 1955* (Uppsala 1956), s. 141–154.

51. Se även exempelvis Christina Ekström, ”Vi förkunnar endast de blodiga såren”. Perspektiv på Brödrakyrkans musikkiv', *Den glömda kyrkan. Om Herrnhutismen i Skandinavien* (Skellefteå 2016), s. 71–95; Ann Öhrberg, ”Uti din brudgums blod”. Kön och retorik inom svensk herrnhutism', *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 2003:3–4, s. 116, <http://ojs.ub.gu.se/ojs/index.php/tgv/article/view/2296/2051> (hämtad 27.1.2020).

52. Om *Sions sånger* och *Sions Nya Sånger* se exempelvis Karin Dovring, *Striden kring Sions sånger och närstående sångsamlingar. En idé- och lärdomshistorisk studie* (Lund 1951) och Per Olof Nisser, Inger Selander & Hans Bernskiöld (red.), *Psalmernas väg. Kommentarer till text och musik i Den svenska psalmboken. Band 1* (Visby 2014), s. 26.

En av de personer som då och då dyker upp i självbiografin är Lars Lefrén, som under Stenbergs första tid i Åbo var professor i österländska språk. Från år 1784 till år 1790 var Lefrén tredje teologie professor och från sistnämnda år till sin död år 1803 andra teologie professor. Det är känt att denne Lefrén också var herrnhutare. Wolfgang Schmidt, som har skrivit en kort biografi över honom, karakteriserar honom nämligen som ”en herrnhutisk upplysningsteolog vid Åbo Akademi”.⁵³

När Stenberg inledde sina studier var Lefrén rektor för akademien.⁵⁴ Därför träffade Stenberg honom redan i början av sin studietid, när han den 24 november 1779 avlade studenteden och upptogs som studerande vid akademien.⁵⁵ Han gick på Lefréns föreläsningar och kollegier och besökte även någon gång hans hem.⁵⁶ Sålunda berättar Stenberg ingående om hur han under en föreläsning, som professor Porthan höll den 30 mars 1784, drabbades av diarré och hur han med knapp nöd hann uppsöka närmaste gård efter föreläsningen – vilket var professor Lefréns gård – för att uträtta sitt tarv. Stenberg skriver:

Änteligen slöt Professorn och geck, mig till störst glädje. Och jag war ej sen at förfoga mig ut; men hade jag swårt at hålla mig förut, så blef det ännu wärre när jag skulle gå utföre trapporna; dock geck det äfwen där lyckligt. Jag tog min re-traite ifrån alla för att gå till närmaste kända ställe i Professor Lefrens gård, hwari-från ej mera återstod än cirka 40. a 50. steg. Men då jag skulle gå utföre bogårds porten, hwarest ock war några trappsteg, så hjälpte ingen anwänd möda; utan alt slapp löst, och på det bestämda rummet afbördade jag mig det öfriga, hwarest det blef ett sådan före, at om någon i mörkret efter mig satte sig där, så lärer han fått minas att han hade warit åstad.⁵⁷

Något närmare umgänge tycks Stenberg ändå inte ha haft med Lefrén, även om fru Lefrén erbjöd honom att bo hos dem första gången de träffades. Men eftersom Stenberg redan hade erhållit bostad hos Callmeijers, tackade han nej till erbjudandet. Om professor Lefréns herrnhutiska sympatier eller om de herrnhutiska sammankomsterna i Lefréns hem nämner dock Stenberg inte ett ord, vilket kan anses

53. Schmidt, *Lars Lefrén*. Undersökningens undertitel är: 'En herrnhutisk upplysnings-teologi vid Åbo Akademi.'

54. *Ibid.*, s. 15.

55. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 227.

56. *Ibid.*, s. 387, 490.

57. *Ibid.*, s. 511.

märkligt mot bakgrund av att han i övrigt inte är sen att kommentera herrnhutismen. En möjlig orsak till detta kan ha varit att han inte var desto närmare bekant med Lefrén, annat än i egenskap av föreläsare i klassiska språk. Då hebreiskan inte var Stenbergs starkaste ämne tycks han åtminstone tidvis ha undvikit att gå på Lefréns kollegier, men det kan förstås också ha berott på andra orsaker. Trots att Stenberg var ivrig att kommentera studielivet vid akademien, var han ändå ganska fåordig när det gällde att kommentera de olika professorerna. Egentligen var det bara när han skulle avlägga sin prästexamen år 1786 och sin kandidatexamen år 1789 som han mera ingående kommenterade professorerna som personer. Och då var det framför allt deras sätt att examinera som han fäste sig vid.⁵⁸

Som redan nämndes blev Stenberg prästvigd år 1786. Efter prästvigningen kom han till en början att fungera som huspräst hos generallöjtnanten Wilhelm Carpelan, som bodde på Odensnäs herrgård i Masku. Wilhelm Carpelan hade köpt Odensnäs år 1770, efter att han hade erhållit avsked från sin tjänst i armén. Han gjorde Odensnäs jämte Köönikkälä säteri i Nousis till fideikommiss för sin äldste brorson överstelöjtnanten Karl Efraim Carpelan.⁵⁹ Pehr Stenberg var bekant med familjen Carpelan sedan tidigare, eftersom han under en tid hade varit informator för barnen i den Carpelanska familjen. Det handlade dock inte om Wilhelm Carpelans barn, eftersom denne var ungar, utan det var dennes syskonbarn som Stenberg var lärare för. När det gällde Wilhelm Carpelan så ges i *Svenskt biografiskt lexikon* följande karakteristik av honom: ”I sitt enskilda liv var C[arpelan] varmt religiös, oegennyttig, hjälpsam mot behövande, fördragsam och fridsam i en tid, fylld av häftiga partistrider.”⁶⁰ Stenberg beskriver honom på följande sätt:

Han hade en lång och rak kropps ställning, men smal och mager; och lærer i sina wälmagts år ägt ett wackert martialiskt utseende. Han ägde i sin höga ålder en någorlunda god hälsa; utom plågor af bräck och sten passion. Han hade det militairiska lynnet i tämmelig hög grad och war derföre något sträf och ibland kinkig. I sina göromål war han alltid punctuel, Han steg upp kläckan 4. hwar morgon och

58. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning 2*, s. 169–171, 329–331.

59. T. Säve Wilhelm Carpelan, *Svenskt biografiskt lexikon*, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/16469> (hämtad 27.1.2020).

60. *Ibid.*

geck till sängs klåckan 10. hwar qwell; war altid på den utsatta minuten färdig när han skulle resa. Hwad religionen angår war han på sin höga ålder en stor devot, och wiste derutinnan mycket alfware och andakt; han hölt sin bön punctuelt mår-
gon och afton enskilt i sin kammare; men hans religions begrepp och gudaktighets
öfning hade mycken smak af den Herrnhutiska Säkten. Han tälte ej gärna mot-
sägelse. Föröfrigt war han nu i många fall barn på nytt; roade sig med att ibland
sjelf wara skraddare, då han ofta, då han wille förändra och förbättra sina kläder,
fördärfwade och förstörde de wackraste plagg.⁶¹

Det som i detta sammanhang är intressant i Stenbergs karakteristik av Wilhelm Carpelan är hans notering av dennes ”religions begrepp och gudaktighets öfning”. Han konstaterar nämligen kort och gott att denne hade ”mycket smak af den Herrnhutiska Säkten”. Men det var inte bara den åldrige generalen som drogs till herrnhutismen. Också hans brorson, friherren och överstelöjtnanten Carl Ephraim Carpelan och hans brorsdotter Eleonora Maximiliana Carpelan tycks ha varit på farbroderns linje när det gällde inställningen till herrnhutismen. Om Carl Ephraim Carpelan skriver Stenberg: ”Hans religion war den samma som Generalens; men hölt icke sina böner methodiskt; talte mycket om och gladdes öfwer Guds nåd, som dock wid tilfälle kanske lätt kunde glömmas.”⁶² Om Eleonora Maximiliana Carpelan skriver Stenberg: ”Hwad religion angår, så war hon sin Farbror och herr Bror mycket lika och talade mycket därom och gudaktigheter m:m:.”⁶³

Enligt Stenberg hade alltså herrnhutismen vunnit isteg hos familjen Carpelan i Masku. För den åldrige generalen hyste Stenberg en stor aktning, även om han inte delade dennes herrnhutiska sympatier. På flera ställen i sin självbiografi ger han nämligen små pikar åt dem som räknar sig som herrnhutare, även om han inte helt fördömer den herrnhutiska åskådningen. Han berättar exempelvis om den nämnda fröken Carpelan att hon hade ”bekymmer om alt ehwad det angeck henne eller icke”. När kapten Kärppler i Nådendal plötsligt dog, så ville hon resa dit för att ”Personligen hålla undersökning” om hans ”dödssätt och om dess fattiga själs ewiga tilstånd”. Detta tyckte Stenberg inte om:

61. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning 2*, s. 116.

62. *Ibid.*, s. 116–117.

63. *Ibid.*, s. 117.

Och om hennes känslor i detta fall woro wärkeliga och upriktiga, som war mycket sannoligt, så war Hon häruti, som i alt annat mycket lik alla andra oäkta Herrnhutare, som wisa mycken alfwarlig wärma och nit i sin Gudaktighets öfning, den de med all ifwer och upriktighet iaktaga; men försumma dock icke at des emellan se sina lustar och begärelser till godo hälst när tilfället gifwes och wittnen fela. Och at Hon tillika med sin Bror och Farbror af denna Sektens swärmerier war smittad det har jag redan omrört.⁶⁴

Sammanfattande diskussion

Avsikten med denna uppsats har varit att med hjälp av Pehr Stenbergs levernesbeskrivning försöka klargöra i vilket förhållande han själv stod till herrnhutismen samt att utröna huruvida de notiser han gjorde angående denna religiösa riktning på något sätt kan förtydliga bilden av rörelsen i Åbotrakten under 1700-talets senare hälft. I det följande diskuterar jag vad studiet av levernesbeskrivningen i detta avseende har resulterat i.

De notiser som Stenberg gjorde rörande herrnhutismen visar att han inte var helt obekant med rörelsen. Överlag tycks dock hans inställning till rörelsen inte ha varit särskilt positiv. Han beskrev den som en sekt och det är tydligt att den benämningen för honom hade en negativ klang. Han menade nämligen att den till sitt väsen är sådan att den förorsakar ”split, twedrägt, partier och söndringar ibland folket”.⁶⁵

Stenbergs beskrivning av vissa personer som räknade sig som herrnhutare och inte minst av den sammankomst som hölls i adjunkten Henrik Olgrens hem ger oss insidesinformation om rörelsen i Åbotrakten som tidigare forskning inte har kunnat ge. Sålunda nämns exempelvis Henrik Olgrens namn över huvud taget inte vare sig hos Akiander när han skriver om herrnhutismen i Finland eller hos Pajula i hans nämnda undersökning. Inte heller Martti Ruuth nämner något om Olgren i sin redogörelse för herrnhutismen. Via Stenberg får vi också veta att det hos familjen Carpelan i Masku fanns starka herrnhutiska sympatier, men några regelrätta herrnhutiska sammankomster nämner han inte i detta sammanhang. Inte heller gjorde han några anteckningar om herrnhutiska sammankomster i Åbo, även om vi vet att det vid denna tid fanns en herrnhutisk grupp i staden och att professor Lefrén var en av de tongivande inom gruppen. Av Stenbergs

64. Ibid., s. 189–190.

65. Ibid., s. 209.

redogörelse för den sammankomst som hölls i adjunkten Olgrens hem i Lemo kan man dock dra slutsatsen att någon av de herrnhutiska sångsamlingarna *Sions sånger* eller *Sions Nya Sånger* av allt att döma redan under 1780-talet tycks ha kommit till användning i Åbotrakten. Eftersom vi vet att man sjöng ur dessa sångsamlingar i Stockholm, kan man anta att det var via kontakter till den herrnhutiska brödräfsamlingen i Stockholm som dessa sångsamlingar hade funnit sin väg till Åbotrakten. Som tidigare har nämnts vet vi att herrnhutisk litteratur anskaffades till Åbo redan under 1740-talet via notarien vid domkapitlet, magister Abraham Frosterus.

Trots att konventikelplakatet vid denna tid gällde i det svenska riket, känner vi till att det på sina håll hölls andliga möten av olika slag vid sidan av de lagstadgade gudstjänster och sammankomster som anordnades i församlingarna under prästerskapets ledning. Sålunda har exempelvis André Swanström i sin doktorsavhandling *Separatistledare i 1700-talets Österbotten* visat att det på olika håll i de österbottniska församlingarna ordnades separatistiska lekmanaledda sammankomster. Vid mitten av 1700-talet fanns i Nykarleby en separatistisk grupp som höll sammankomster i Catharina Asplunds hem. Under dessa sammankomster lästes förutom Bibeln också böcker av Johann Arndt och Thomas Kempis. Också den pietistiska sångboken Mose och Lamsens visor brukades.⁶⁶ Redan något tidigare fanns i Esse i Österbotten en separatistisk grupp, till vilken Abraham Achrenius anslöt sig år 1740, efter att han hade av sagt sig prästämbetet. Under de sammankomster som hölls bland dessa separatister förekom bibelundervisning, sång och gemensam bön. Det som särskilt utmärkte dessa sammankomster var olika extatiska företeelser som uppfattades som ett tecken på den helige Andes närvaro.⁶⁷

En omfattande rörelse – som tidsmässigt sammanföll med Pehr Stenbergs Åbovistelse – är den som uppstod kring bondedottern Anna Rågel i Sastmola. Hon har karakteriserats som en sömnpredikant, och när hon höll sina predikningar från och med år 1770 samlades folk i stora skaror för att lyssna till henne. Hon vistades också en tid i Vasa, och till de sammankomster som hölls i Stenbergiska gården, där hon inkvarterades, samlades folk i hundratal från olika delar av Öster-

66. André Swanström, *Separatistledare i 1700-talets Österbotten* (Åbo 2004), s. 78.

67. Martti Ruuth, *Abraham Achrenius. Ajan merkki ajoiltaan I* (Porvoo 1922), s. 153–158.

botten.⁶⁸ Men också i Åbotrakten fanns från mitten av 1700-talet ett antal väckelsegrupper som har karakteriserats dels som pietistiska, dels som extatiska och som samlades i hemmen till andliga sammankomster. I sin undersökning av en av de mest namnkunniga kyrkliga ledarna i Finland vid denna tid – Abraham Achrenius – konstaterar Martti Ruuth att dylika grupper, som samlades till gemensam uppbyggelse och som i regel mötte ett starkt motstånd både från världsliga och från kyrkliga makthavare, fanns på olika håll i de åboländska församlingarna. Sålunda hölls exempelvis under 1760-talet i Nousis, där Achrenius vid den tiden var kyrkoherde, sång- och uppbyggelse-sammankomster. Dessa motarbetades aktivt och anmäldes även till domkapitlet, eftersom de ansågs strida mot konventikelplakatet.⁶⁹ Det var alltså ingen ovanlig företeelse att väckelsens folk under 1700-talets senare hälft samlades till liknande uppbyggelsemöten som Pehr Stenberg fick bevittna när han besökte den herrnhutiska sammankomsten hos Olgren i Lemo. De flesta av dessa sammankomster kan karakteriseras som pietistiska. I det bevarade källmaterialet tycks det överlag finnas ganska sparsamma noteringar om herrnhutiska sammankomster. Det gör att Pehr Stenbergs noteringar om hans möten med herrnhutismens företrädare i Åbotrakten och om den herrnhutiska sammankomst som han övervarade hos pastor Olgren i Lemo är ganska unika.

Hur det var möjligt att de herrnhutiska grupperna hade det rörelsetrymme som de av allt att döma hade är en sak som Stenberg inte över huvud taget reflekterar över. Att Olgren var präst gjorde förmodligen att samlingarna hos honom inte i desto högre grad tilldrog sig myndigheternas intresse. När det gällde de lekmannaleda sammankomsterna på olika håll vid denna tid, såg prästerskapet i regel inte med särskilt blida ögon på dessa. Ändå tycks de ha existerat. André Swanström menar att en viktig förutsättning för fortlevnaden av de rörelser som vid denna tid förekom på olika håll i vårt land, och som bland annat

68. Om Anna Rågel och hennes verksamhet, se exempelvis Mia Häggblom, *En dvalapredikant i 1700-talets samhälle. Anna Rågels kommunikation, genomslagskraft och strategi*, otryckt pro gradu-avhandling i nordisk historia (Åbo 2004); Jan Häll, 'Den sovande predikerskan. Anteckningar om Anna Rogel', *Lychnos. Årsbok för idé- och lärdoms-historia* (Uppsala 1997); Mia Mattsson, *Den heliga svagheten. Handlingsmönster bland predikande kvinnor i det svenska riket under 1700-talets senare hälft*, otryckt pro gradu-avhandling i kyrkohistoria (Åbo 2007).

69. Martti Ruuth, *Abraham Achrenius. Ajan merkki ajoiltaan II* (Porvoo 1921), s. 134–145.

tog sig uttryck i en konventikelverksamhet bland rörelsernas anhängare låg i de maktstrategier som rörelsens ledare utnyttjade i förhållande till prästerskap och domkapitel. Samtidigt betonar han att det sist och slutligen var anhängarnas starka religiösa övertygelse som utgjorde rörelsernas drivkraft och att maktstrategierna endast var ett instrument med vars hjälp ledarna försökte förverkliga rörelsens målsättningar.⁷⁰

Det som är intressant när det gäller Stenberg är att han efter sin återkomst till hemtrakterna tycks ha blivit kallad för herrnhutare. Detta tilltalade honom inte. Varför han blev kallad för det framgår dock inte av hans berättelse, men det hade troligen med hans förkunnelse att göra. Han hade nämligen predikat i Bygdeå och där hållit vad han själv karakteriserar som en ”Evangelisk predikan”. Prostinnan Nortman, som inte delade Stenbergs teologiska åskådning, hade då kallat honom för herrnhutare. Möjligen kan det faktum att han blev kallad för det tolkas så att ordet herrnhutare i vissa kretsar användes som öknamn för den som betonade evangeliet på lagens bekostnad. Stenberg konstaterar att ”en rätt Ewangelisk predikan var icke af dem tåld”. I stället skulle predikan enligt dem handla om ”moral, pligter, dygder, &c: och Bättring”. Stenberg fortsätter sin redogörelse med att betona: ”[J]ag lät ej märka mig det minsta at jag hade förstådt hennes mening” utan ”fortfor att predika Ewangelium, och bättringens och försoningens nåd i Christo Jesu, fullkomligen efter min indre öfvertygelse och samwettets känsla, på sätt som jag hade förstådt Guds ord; utan at sköta om Mitt Herrskaps misnöje, tal, och anmärkningar”.⁷¹

Medan det som hittills har skrivits om herrnhutismen i Finland framför allt bygger på de rapporter och reseberättelser som de herrnhutiska emissarierna i Finland skrivit, ger Stenbergs berättelse en inblick i hur en utomstående betraktare såg på rörelsen under 1780-talet. I synnerhet hans redogörelse för den herrnhutiska sammankomsten hos pastor Olgren i Lemo ger en sådan bild av rörelsen som i hög grad saknas i tidigare framställningar. Av den anledningen utgör hans berättelse en värdefull ögonblicksbild av hur en främmande åskådare uppfattade rörelsen i Åbotrakten vid denna tid.

70. Swanström, *Separatistledare i 1700-talets Österbotten*, s. 248.

71. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning 3*, s. 67, 90–91.